

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ росії ПРОТИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ЧАСУ І ЗАВДАННЯ КРАЄЗНАВЦІВ

**(до 80-річчя доктора історичних наук, професора
Віктора Степановича Прокопчука)**

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

(м. Хмельницький, 26 липня 2024 р.)

Хмельницький
2024

РОЛЬ ОСОБИ В ІСТОРІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВІ

В'ячеслав Артюх,
м. Глухів

ПРО ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТЕКСТ КЛИМА ГАНКЕВИЧА
«ФІЛОСОФІЯ У РУТЕНІВ»

У доповіді аналізується перший твір, у якому досліджується історія української філософії: «Філософія у рутенів» Кліма Ганкевича. Підкреслюється, що цей текст написаний під впливом німецької та польської моделей побудови національної історії філософії. Сам текст Ганкевича ділиться на дві частини: народну філософію та наукову філософію. Причому остання може існувати, як надбудова над рівнем народної. Підкреслюється, що в Ганкевича на відміну від інших слов'янських національних філософій русинська (рутенська) філософія має таку специфічну рису як еkleктизм.

Ключові слова: українська філософія, історіографія, народна філософія, наукова філософія.

Перший історіографічний огляд української філософської думки подає Клим Ганкевич (1842–1924) у своїй праці, написаній німецькою мовою «Grundzüge der slavischen Philosophie» («Нариси слов'янської філософії») (Краків, 1869; 2-е вид. Рязів (Жешув), 1873). Цей розділ книги (IV – у першому виданні, V – у другому) називається «Die Philosophie bei den Ruthenen» («Філософія у рутенів»).

У цілому, «Нариси...» – це невеличка книжечка (у другому, доповненому, виданні – всього 111 сторінок). Причому на польську філософію в ній відведено 20 сторінок, на філософію у чехів – 17 сторінок, на філософію у сербів і хорватів – 5 сторінок, на філософію у росіян – 3 сторінки, а ось на філософію у рутенів – аж 23. Тобто, він подає своє розуміння української філософської думки поряд і в контексті філософій інших слов'янських народів.

Відчувається, що у своєму розумінні специфіки української філософії Ганкевич перебуває під сильним впливом німецької філософської традиції (особливо Г. В. Ф. Гегеля (1770–1831)) та поляків. Мова в цьому випадку йде особливо про Кароля Лібельга

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

(1807–1875) та його ідеї щодо специфіки слов'янської філософії, викладеній ним у «Декалозі слов'янської філософії».

Під впливом вчення ще німецьких романтиків про «дух народу» (Volksgeist) Ганкевич розділ філософії у рутенів (українців) розподіляє на два підрозділи – народну філософію і наукову філософію. До речі, більше ні в одного слов'янського народу підрозділ про їх народну філософію не виділяється. Свої висновки щодо специфіки української народної філософії Ганкевич робить на основі лише такого єдиного джерела, як збірка приказок і прислів'їв наддніпрянця Номиса (Матвія Симонова) 1864 р. видання [5].

Рівень народної філософії виростає зі стихії власного слов'янського духу. Народна філософія – це нижча стадія духу, рівень дитинства духу, світанку духу. За Ганкевичем філософія і повинна розпочинатися якраз «з життєвого кореня національного духу». І далі лише на основі народної філософії можна вибудовувати її вищий рівень – наукову національну філософію.

Спираючись на Номиса Ганкевич під народною філософією українців розуміє будь-які згадки про загальні складові цього світу – бога, сам усесвіт, людину. В народних уявленнях про людину він виділяє теоретичний і практичний розум, надаючи перевагу останньому. Далі він називає елементом народної філософії уявлення про свободу, яку протиставляє свавілля, хоча обидва ці феномени й базуються на вольовому факторові. Важливою складовою народної філософії він також називає уявлення про смерть і душу. Тут відтворюється їх християнське розуміння (життя і смерть в руках божих).

Над так зрозумілою народною філософією як уособленням духу українського народу потім надбудовується вже рівень наукової філософії. На відміну від народної філософії Ганкевич її подає, спираючись лише на місцеву західноукраїнську (рутенську) філософську традицію без залучення наддніпрянської. Він аналізує тексти лише трьох рутенських філософів. Причому, складається враження, що імена цих філософів підібрані «випадково», на що вказав ще Д. Чижевський [6, с. 20]: це Петро Лодій, Йосиф Чачковський, Іван Федорович.

Але розпочинає свій аналіз української філософської думки Ганкевич із згадки про Ярослава Великого і його школу в Новгороді XI ст., Володимира Мономаха і його «Повчання дітям» та про Київську Академію (яку чомусь відносить до XVI ст.).

В історії української філософії з цієї трійці найвідомішим вважається Петро Лодій (1764–1829). Він і аналізує такі його твори як «Наставлення любомудрія теоретического» та «Наставлення любомудрія практического». До речі, зараз саме про ці праці Лодія ми нічого не знаємо або ж, як вважає той же Д. Чижевський, таких творів в дійсності не існує [6, с. 20]. На їх основі Гнаткевич розглядає такі складові його філософії як онтологію, космологію, раціональну психологію та теоретичну теологію.

Далі йде праця Йосифа Чачковського (?–1902) «Спроба поєднання наук», написана німецькою мовою. Знову ж, як і у випадку з П. Лодієм, зараз про цю працю нічого невідомо. Ганкевич наголошує на практичній спрямованості філософії Чачковського і переказує на двох сторінках основні положення цієї роботи з ухилом у бік гносеології і наукознавства. Про самого Чачковського відомо, що з 1868 р. він був викладачем математики та фізики у Бережанській гімназії, а пізніше директором реальної школи у Станиславові (Івано-Франківську) і одним із засновників товариства «Бесіда» у цьому місті.

І, врешті, третій філософ, твір якого аналізує Ганкевич – це Іван Федорович (1811–1870), письменник-мораліст, громадський діяч і людина з подвійною русинсько-польською національною ідентичністю та його праця «Організм соціальний», яка була написана польською мовою (ї рукопис якої також вважається на сьогодні втраченим). При цьому сам Ганкевич підкреслює, що Федорович не був професійним філософом. У цій роботі Федорович вибудовує своє розуміння соціальної філософії, побудованої на принципах філософії позитивізму.

У праці Ганкевича важливим для розуміння ним специфіки української філософії видається ще й розділ дев'ятий «Загальні міркування», де він порівнює німецьку і слов'янську філософію (кожна з яких виростає із свого специфічного національного духу). Він наголошує, що німецька філософія досягла своїх вершин в системі Гегеля. Та вже і в нього зустрічається половинчастий,

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

неоднозначний теїзм. Далі у зв'язку з новими тлумаченнями проблеми бога німецька філософія іде на спад. Так, для Л. Фюрбаха бог є лише відтворенням власне людського буття, він є тією абстракцією людських мізках, що змінюється з кожним наступним століттям. А ось у М. Штірнера вже кожна людина з її бажаннями й пристрастями є справжнім богом. На думку Ганкевича це і є той сумний результат, до якого прийшла німецька філософія і він став тим необхідним наслідком критичної природи розуму, що руйнує все, але нічого не буде.

Отже, сам розум не може бути тим органічним принципом, який би оживляв видимий світ. Повинен існувати якийсь інший принцип духу. Потрібно повернутись до первинної реальності, яка абстрактними спекуляціями філософування схоплена не може бути. І потрібно повернути не просто до реальності, а до першої реальності – бога. І ось тут виходить на арену духу слов'янська філософія з її *практичною спрямованістю*, в підґрунті якої – національній душі – переважають почуття та уява, а не споглядальність як у німців. Тому сфера німецького ідеалізму повинна бути пронизана сферою слов'янського реалізму, бо у слов'ян якраз і примиряться розум і практика.

Далі Ганкевич намагається типологізувати шляхи вирішення слов'янами філософських проблем. Чехи і росіяни представляють у нього реалістичний напрямок, серби і русини вагалися в своїй еkleктиці, а поляки віддалися містицизму.

Врешті, саме слов'янська філософія вирішує проблему бога, бо проблему бога як особистості і безсмертя душі тлумачили як *кінцеву* мету зусиль розуму.

Виходячи з ідеї того ж самого духу народу, для Ганкевича важливо, що слов'янська філософія не є продовженням німецької, це принципово нова точка зору, яка виростає із себе, тобто зі слов'янського духу. Її наявність – це поступ філософської думки в цілому. Справді, «поки вона не має великого впливу, але як молодий орел, вона прагне спрямувати свій погляд до висот Парнасу, щоб знайти своє місце поряд з Платоном і Арістотелем, Кантом і Гегелем» [9, р. 106].

Всеукраїнська науково-практична конференція

Отже, підрозділом у книзі Кліма Гнаткевича «Нариси слов'янської філософії» започатковуються рефлексії над феноменом української філософії, продовженням яких вже будуть праці ХХ сті В. Щурата [8], В. Заїкина [2; 3], Я. Колубовського [4] і, врешті, Д. Чижевського [6; 7].

Список використаних джерел та літератури:

1. Ганкевич К. Філософія в українців / пер. з нім. С. Вакуленка, Л. Ушкалова. Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Харків, 1998. Т. 6. С. 153-166.
2. Заїкин В. Українська філософія. *Поступ.* 1928. III-IV. С. 121-127.
3. Заїкин В. Систематизація історії української філософії. *Богословія.* Львів, 1931. Т. 9. Кн. 3-4. С. 235-256, 356-377.
4. Колубовський Я. До питання про філософію на Україні. *Записки Ніжинського Інституту Народньої Освіти.* 1928. Кн. 8. С. 3-11.
5. Українські приказки, прислів'я и таке инше : збірники О. В. Марковича и других / спорудив М. Номис. СПб.: В друк. Тиблена і комп. И. Куліша, 1864. 304 с.
6. Чижевський Д. Філософія на Україні. Прага: Сіяч, 1926. 200 с.
7. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1931. 176 с.
8. Щурат В. Українські жерела до історії філософії. Львів, 1908. 32 с.
9. Hankiewicz Clemens. Grundzüge der slavischen Philosophie. Rzeszów, 1873. 106 p.